

Афанасьєва Л.В., Глинская Л.Ф.

РЕЛЕГІЙНО-СВІТОГЛЯДНІ УЯВЛЕННЯ НАРОДІВ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я: ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Кожен народ віками творив своє бачення та розуміння світу, свій духовний світ, релігійно-світоглядне коріння якого сягає сивої давнини, коли людина була гармонійно пов'язана з природою. Найвиразнішим світоглядним принципом духовної культури народів, що проживають в Північному Приазов'ї, було обоження природи. Космогонічні уявлення про походження Землі, Всесвіту, персоніфікація явищ природи, розуміння людиною своєї сутності у кожного народу були свої, але разом з тим мали досить багато спільного, що давало можливість розуміти один одного, зближуватися, жити в мирі та злагоді.

У вивченні світогляду всіх без винятку народів Північного Приазов'я важливе значення має проблема співвідношення язичницької народної культури з тими релігіями, які утверджувалися в свідомості народів з часом. Зокрема це стосується християнства та ісламу.

Наявні джерела дозволяють стверджувати, що світогляд того чи іншого народу був багат шаровим, він поєднував у собі як цінності офіційних релігій, так і язичницькі уявлення, містико-магічні символи і ритуали. А релігія, як відомо, відігравала в той час визначальну роль у формуванні певного духовно-світоглядного і поведінкового стереотипу.

Розглядаючи різні можливості передісторичних та історичних світоглядних взаємин українців з іншими народами, потрібно звернути увагу на один із культурних аспектів світової ваги (щоб можна було евентуально зрозуміти гру та взаємовпливи культурних чинників, які спричинили генезу староукраїнських свят і культових пісень), впливу якого не змогла уникнути й Україна, хоч виступила проти нього з самовпевненістю й свідомістю власного культурного доробку, дуже добре орієнтуючись серед старовинних, а відтак християнських культурно-релігійних проблем.

Це був цілий комплекс культур старого Сходу й Півдня Європи, що всі разом з'єдналися в римській імперії, засимілювалися культурно та поширили свою збірну релігійну ідеологію по всій імперії. Цей могутній культурний чинник мав великий вплив на розвиток християнської ідеології, бо хоч і не порушував її догматики, але залишив свій відбиток у християнській церковній символіці, церковних обрядах і релігійній фразеології, а також церковному календарі.

Провідні думки давнього язичницького календаря, символіка святочних обрядів і старовинна релігійна фразеологія приймалися у неофітних народів поряд з християнською вірою, зближувалися з передхристиянською ідеологією окремих народів і створювали у кожного з них окремий релігійний світогляд. Адже кожний народ чітко дотримувався вірності старій релігії. З часом народні та християнські свята асимілювалися між собою, постійно взаємодоповнювалися, оскільки їхні провідні ідеї гармонізували світоглядним уявленням наших предків.

Офіційною релігією українців, як і багатьох інших народів Північного Приазов'я, було християнство. У той же час можна з упевненістю говорити про існування протягом століть у свідомості народів поєднання язичницьких і християнських світоглядних елементів. Християнство уживалося з різними повір'ями, які своїм корінням сягали у дохристиянські релігійні уявлення, пристосовувалося, перепліталося у кожного народу з прадавніми уявленнями, які увійшли в плоть і кров усіх традиційних звичаїв.

Незважаючи на те, що християнський світогляд об'єднав багато народів, обрядність і звичаєвість кожного з них своєрідна, оригінальна, тому що сягає корінням тих дохристиянських часів, коли кожен народ мав свою специфічну духовність.

Саме виявлення загального та специфічного в розвитку духовної культури народів, що проживають у Північному Приазов'ї, допоможе нам зрозуміти діалог цих культур.

Адже кожен народ – це своєрідний, створений тільки йому притаманними фарбами образ. І лише зберігаючи національну неповторність, можна зробити гідний внесок у загальну скарбницю народів.

Релігія як елемент духовної культури народу, як частина його духовного життя, зробила значний внесок у розвиток духовних цінностей людини, сформувавши свою систему принципів, ідеалів, норм, правил, більшість яких стали загальнолюдськими. Релігія для віруючих – не просто світогляд, а конкретна програма життя, певний тип щоденної діяльності, стосунків з одновірцями, ставлення до суспільного середовища.

Об'єктивно оцінюючи релігію, потрібно визнати, що протягом всієї історії людства вона виконувала роль історичного зв'язківця, передаючи за допомогою звичаїв, моральних настанов життєвий досвід людей, рівень духовної культури, виступаючи синтезом культурних традицій.

Релігійність в Україні завжди була тісно пов'язана з народністю, відчуттям національної свідомості, оскільки культура кожного народу віками відчувала релігійний вплив. Так, український вчений і філософ Володимир Шаян у своїй фундаментальній праці “Віра предків наших” відзначав, що релігія окремого народу є свідченням про нього самого; пізнати його віру – це пізнати його характер.

Саме під впливом релігії як певного світогляду кожен народ створював свої власні звичаї і обирав спосіб життя, що надавало йому оригінальності й відрізняло від інших народів. Саме звичаї та обряди були своєрідною “філософією” життя народу, основним змістом його колективної творчості. Так, звичаї народів, які проживають у Приазов'ї, мають багато спільного і в той же час суттєво відрізняються.

Культура більшості народів Приазов'я сягає своїм корінням християнства, яке впродовж віків зверталося до людини, виражало загальнолюдські ідеали, критерії, норми, а тому його можна назвати плідною культурною традицією.

В духовній культурі болгар Північного Приазов'я можна помітити деякі зміни, які пояснюються як впливом сусідніх народів, так і еволюцією самих болгарських звичаїв і злиттям обрядів різних етнографічних груп болгар. Цікавий і благодатний матеріал для цього дають народні свята, пов'язані з сільськогосподарським календарем, які займали до другої світової війни важливе місце в суспільному та духовному житті селян.

Цикл календарних свят у приазовських болгар у цілому зберігся. До середини ХХ століття спостерігалися звичаї, які не увібрали в себе сторонніх впливів і не схожі на звичаї оточуючого населення. Але таких порівняно мало. Це шанований, в основному жінками, день Святого Гната (20 грудня), в якому уявлення, пов'язані з християнською релігією (початок передродових мук Богородиці), поєдналися з язичницькою магією, яка діє на домашніх тварин (особливо на курей). Це і Іванів день (7 січня), коли примусово купали молодих чоловіків. До цього ж дня приурочували обряд побратимства. Це ходіння лазарок – весняне дівоче свято.

Але більшість календарних свят увібрала в себе нові елементи.

Різдвяні звичаї зберегли традиційну обрядність. Схожість підкреслюється рядом однакових пісень-колядок. Але вже давно забулися такі характерні моменти, як різдвяна трапеца на соломі, розстеленій на підлозі, як обкурювання домочадців і тварин димом горілого тмину, горіння “бидніка” і пов'язані з ним обряди і повір'я.

У святкуванні Нового року простежується досить помітне змішування етнічно різномірних обрядів, які виникали ще в ХІХ столітті. Вночі хлопці ходили з молдавськими колядками, вранці діти колядували по-болгарськи з вербовими гілочками.

Болгарська “сирна неділя” з часом стала називатися “масляною”, як і в східних слов'ян. В ці дні прийнято ходити по рідних за прощенням. Зберігся і магійний обряд очищення від нечистої сили і тварі – запалювання вогню і стрибання через нього.

Зі звичаїв, відомих сусіднім народам, але які зберегли риси болгарської обрядовості – день Святого Григорія (23 квітня). Болгари зустрічають його жертвним ягням зі свічкою на голові, випіканням обрядового хліба.

Багато спільного зі світоглядом болгар зустрічаємо і в обрядовості чехів Приазов'я, світоглядні уявлення яких також формувалися під впливом християнства, яке нашаровувалося на давніші звичаї народу. Однак вони все ще проявляються в їхній духовній культурі.

Багато народних обрядів припадає на зимові місяці. На початку грудня (6) зустрічали веселе свято Святого Миколая (Мікулаши). Святий Миколай обходить з дідьком (чортом) усі хати, дарує дітям солодоші і “виховує” їх. Діти, які гарно себе поводити, отримують кращі подарунки, ті, хто бешкетував – трохи гірші, але Святий Миколай каже, що вони виправляться і стануть кращими (мал.9. Чорти з процесії Святого Миколая).

24 грудня чехи святкують щедрий вечір, а 25 грудня – Різдво Христове. Його називають Ваноце, що означає “свята ніч”.

Веселе свято масопуст.

Масопуст – саме так називається у чехів масляна. Масопуст – це веселі проводи зими, тому що до XVII століття в більшості країн Європи новий рік починався 1 березня.

Це свято походить із стародавнього язичницького культу землеробів, з якого протягом століть по всій Європі виникли карнавальні гуляння.

Стародавні землероби пов'язували свої надії на новий рік саме з цим святом. Тому всі дії, що проводились, носили ритуальний характер і були призначені для впливу на природу з метою забезпечення гарного врожаю.

Греки, які проживають на Україні, також сповідують християнство. Національно-культурними осередками греків були церкви. Саме сюди люди приходили у дні свят, тут здійснювалися обряди хрещення новонароджених, вінчання, панихиди за померлими.

Будь-який дослідник, знайомлячись з культурними особливостями греків: звичаями, традиціями, обрядами, фольклором, переконується, що і в перші і наступні роки проживання греків в Приазов'ї тісно пов'язане з Кримом. Незважаючи на дещо інше природне і соціальне середовище, греки і на новому місці зберегли багато своїх національно-культурних особливостей. Мова, звичаї, обряди, музика, їжа – все це несло на собі сліди далекої і близької кримської історії.

Нерідко в усьому вбачались і більш глибокі історичні корені, які вели в середньовічну Візантію і в ту легендарну епоху, яка увійшла в історію цивілізації як епоха Стародавньої Греції.

Історичне суспільство греків з татарами в Криму позначилося на своєрідній обрядовості цього народу.

Один із основних грецьких свят, який не поступався за значущістю Пасці і Різдву, був Панаїр. Це спільний обід на честь престольного свята.

Самий шанований і до цього часу звичай греків – куреш, під час якого влаштовувалися змагання борців в центрі села чи недалеко за ним. В цьому місці мотузками огороджували коло, в якому змагалися силачі. Той, хто перемагав трьох суперників, отримував головний приз (хурбан) – живу овечку. Інколи були і грошові призи.

Духовна ж культура єврейського народу і караїмів формувалась під впливом іудейського світогляду. Іудаїзм – це одна з найстаріших релігій, яка збереглася до наших днів. Її особливості – визнання єдиного бога Ягве, догмат про богообраність євреїв, віра в прихід месії – спасителя, який прийде для здійснення праведного суду і оновлення світу, віра у безсмертя душі та існування потойбічного царства.

Основним богословським джерелом вважається Біблія (книга Старого завіту) і Талмуд – збірник наказів кримінального і громадського характеру, моральних норм, тлумачення догматичних і канонічних правил, практичні поради для сімейного і особистого життя.

До іудейського культури входить велика кількість різноманітних обрядів, молитов, постів, розпоряджень, обмежень, заборон і свят. Віруючий повинен пам'ятати 365 заборон і 248 розпоряджень Талмуду, які регламентують його життя.

Релігійні свята євреїв давнього походження, а їх зміст і характер відповідають економічним умовам життя народу сьогодення. Як і у християн, ці свята мали прямий стосунок до природи. У далекому минулому святкували вдале полювання, багатий урожай, приплід худоби. З появою богів – покровителів скотарства, землеробства свята влаштовувалися на їхню честь. А з установами централізованого культу свята почали пов'язуватися з іменем бога Ягве.

Перше місце серед іудейських свят посідає Паска (Песах), виникнення якої сягає тих часів, коли основним заняттям євреїв було скотарство. Щоб зберегти стадо, збільшити кількість приплоду і нормальний його ріст, потрібно було задобрити духів-губителів пасовищ. Тому їм приносили жертву (жертвувати тварину).

У пасхальній обрядовості сучасного іудаїзму чільне місце посідає біблійна розповідь про визволення євреїв із єгипетського полону. Паска вважається сьогодні святом свободи, а біблійний Мойсей – визволителем народу.

16–17 вересня євреї зустрічають Новий рік (свято Рош Хашана). Обидва дні вважають одним “довгим”, упродовж якого забороняється будь-яка робота. Урочистості супроводжуються виконанням численних обрядів.

Караїм – монотеїстична релігія зі своїми догматами віри, традиціями, календарем, духовною ієрархією. Його основи були закладені у перших століттях нашої ери і включають елементи християнства, іудаїзму та ісламу.

Важливу роль у встановленні віровчення відіграв Анан Бен Давид з роду царя Давида з Багдаду (752-840). Він об'єднав віруючих, які визнавали Старий Завіт і заперечували божественне походження його тлумачень. Його послідовників називали “ананітами”. Пізніше цю назву витіснив сучасний релігійний термін “караїми”. Караїми визнають єдиного Бога. В основі їх віровчення лежить свята книга – Старий Завіт. Свято дотримуються караїми десяти заповідей. Головний принцип караїму – необхідність старанного вивчення Святого писання як осередка найглибшої мудрості, незважаючи на думку інших. Усвідомити його необхідно силами власного розуму.

Караїмські храми – кенас (від арабського “каніса” – не мусульманський собор) орієнтовані на схід, як і поховання караїмів, що підтверджує близькість з мусульманськими народами. Основне приміщення храму доступне лише чоловікам і складається з 3 частин: з південного боку на підвищенні розташований вівтар, далі місце для прихожан, а ближче до виходу – сидіння для старців, хворих і тих, хто перебуває у траурі. Храм прикрашений килимами. Над вхідною північною частиною знаходиться балкон для жінок з ажурною дерев'яною перегородкою, сюди ведуть окремі зовнішні сходи. До заміжжя жінки не молились в кенаса. Біля храму здебільшого знаходився замкнений дворик з оплетеною виноградом альтанкою.

До храму входять без взуття. Його залишають в особливих нішах. Моляться в кенаса двічі на день: вранці, після сходу, та ввечері, перед заходом сонця. Індивідуальні молитви здійснюються у будь-який час.

Основою літургії, як і у християн, є псалми Давида. Важливе місце відводиться гімнам і співу.

Караїми відзначають основні свята, як пропонує Старий Завіт. Потижневий день відпочинку святкують у суботу. Основними щорічними святами є Паска (Хиджи тамбларнин), П'ятидесятниця чи Трійця (Хиджи афталарнин). Слід підкреслити, що

караїми святкують Паску у четвер увечері, з огляду на те, що Ісус Христос відзначав свою останню Паску саме у четвер. Трійцю відзначають лише в неділю.

Значна відмінність культури татарського народу від згаданих вище пояснюється певною мірою тим, що татари сповідують іншу релігію – іслам, яка протягом віків впливала на соціально-політичне і культурне життя народу, формувала його спосіб життя.

У кожній оселі мусульманина обов'язково є Коран – Священна книга, до якої ставляться поважно та бережно, і килим для дотримання намазу.

Усі свята та традиції татар безпосередньо пов'язані з Кораном і релігією в цілому, а саме – з канонічними законами та обрядами: паломництвом, молитвами, постами, роздачею милостині. В усі свята проголошується віра в Єдність Алаха, його вічність, справедливість і всемогутність; визначається пророча місія іудейських пророків в історії людства та Мухамеда; віра у потойбічний світ, судний день, воскресіння мертвих.

Татарські весняні свята – це система обрядів та звичаїв, які спрямовані на здобрення сил природи з метою отримання великого врожаю та збільшення поголів'я худоби.

Віками кожен народ шліфував свій життєвий побут, який багато в чому залежав від системи вірувань. А обрядовість, як елемент духовної культури народів, на будь-якому етапі його розвитку, у символічній формі передавала та стверджувала соціальні ідеї і духовні цінності, викликаючи при цьому колективні почуття та переживання, незалежно від того, де обрядові дієства відбувалися.

Світоглядні уявлення народів Приазов'я були пов'язані насамперед із різноманітною господарською діяльністю і ґрунтувалися на спостереженнях над природою і навколишнім середовищем.

Отже, тривалі етнокультурні зв'язки народів Північного Приазов'я з українцями спричинили численні взаємні запозичення. Крім того, двостолітнє спільне освоєння однієї екологічної ніші, що вирізняється з-поміж інших своїми природнокліматичними особливостями, – степів Південної України – сприяла виникненню спільних рис культури цього поліетнічного регіону.

За походженням можна виділити п'ять найважливіших етнокультурних компонентів, які притаманні світоглядним уявленням народів Північного Приазов'я: слов'янський (ранньослов'янські і східнослов'янські запозичення останніх двох століть), тюркський, фракійський, семіто-нерський (провідником якого були турки), східно-романський і грецький. Звичайно, для кожного окремого народу одні з них були провідними, інші – субстратними.

Разом з тим, усі вони потрапили якоюсь мірою до складу традиційної культури цих народів, що свідчить не лише про довготривалі запозичення, а й про чільні процеси етногенезу цих етносів.

Звичайно, світоглядні уявлення народів протягом двох століть зазнали не тільки редукції, а й ремінісценції. У другій половині XIX ст. багато давніх народних звичаїв і уявлень було втрачено під тиском російської адміністрації, яка використала "поганські" обряди. У 30-ті роки наступного століття під впливом антирелігійних компаній, голодомору та репресій втрата світоглядної обрядовості стала необоротною.

Все ж народи цього регіону зберегли багато яскравих самотутніх обрядів і звичаїв. Разом з тим, аналіз світоглядних уявлень народів Північного Приазов'я переконливо демонструє системотвірну роль слов'янських компонентів для всіх етнічних груп. Це протягом останніх двох століть позитивно вплинуло на адаптацію духовної культури народів зазначеного регіону до українського культурного середовища, що тепер є сприятливим чинником для інтеграції цих етнічних груп в українське середовище.